

Botanische notities

uit Twente

Grote keverorchis

Tekening: M. J. Ch. Kolvoort

Hoewel Twente behoort tot die streken die botanisch vrij goed bekend en intensief geïnventariseerd zijn ¹⁾, stelt het toch de toegewijde botanicus nog voortdurend voor verrassingen. Soms gaat het daarbij om soorten uit andere streken, die hier 'toevallig' verzeild raakten, bijv. Wilde kaardebol, Naakte lathyrus en Knolspiraea. Die zijn na verloop van tijd over 't algemeen weer verdwenen, vaak doordat hun standplaatsen omgewerkt of bebouwd worden. Tot deze groep behoort ook de wat vaker aan te treffen Pekbloem. Deze vinden we wel eens op zandige bermen e.d., soms verspreid vanuit tuinen - de plant is tegenwoordig nogal in trek als sierplant -, somtijds adventief. In het hele land schijnt deze soort geen echt wilde plant te zijn ²⁾.

Soms lijkt het waarschijnlijk dat op een zeldzame soort geen acht geslagen is wegens de gelijkenis met een algemenere soort. Dit geldt bijvoorbeeld voor de Alpenrus, ook wel Rijnrus genoemd (*Juncus alpino-articulatus* subsp. *arthrophyllus*), die op enkele plekken voorkomt in gezelschap van de algemene Veldrus, vroeger Bosrus genoemd (*Juncus acutiflorus*). Deze Veldrus groeit overvloedig in blauwgraslanden die in de overgangszone tussen heide en mesotroof ven liggen. Bij storing door graafwerk (afplaggen, deponeren van zand) kan in dergelijke blauwgraslanden de Alpenrus optreden ³⁾.

Sommige soorten die in Twente de rand van hun verspreidingsgebied bereiken, komen hier slechts op een enkele plek voor en ontbreken in ogenschijnlijk overeenkomstige milieus in de nabijheid. Hiertoe behoren zowel boreale soorten als Zevenster, de thans verdwenen Stekende wolfsklauw en het Eenbloemig wintergroen als centraal-europese soorten. Het duidelijkste geval is de Gevlekte aronskelk. Zover bekend komt in Twente één pol in het wild voor; bloemen heb ik er tot nog toe niet aan gevonden. Vroeger werd aangenomen dat deze soort in Twente ontbrak. In het gehele Twents-Winterswijkse gedeelte van het Subcentreurop distrikt komt de soort slechts sporadisch voor; even over de Duitse grens is zij echter vrij algemeen ⁴⁾. Als vele warmteminnende soorten preferereert ze in de koudere streken kalkhoudende bodems; in het Duitse grensgebied zijn deze algemeen aan te treffen, aan de Nederlandse kant van de oostgrens slechts hier en daar. Het voorkomen van zeldzaamheden als de Gevlekte aronskelk kan voorts belangrijke aanwijzingen geven voor het mikroklimaat ter plaatse. Een interessant geval is ook het voorkomen van o.a. Perzikbladklokje, Witte veldbies en Berghertshooi in één Twents bosje; we moeten zuidwaarts tot in het Rijk van Nijmegen 'afzakken' om deze soorten wéér tegen te komen. We hebben hier te doen met een voorpost van een zoomplantenge-

meenschap, het *Trifolium medii Agrimonietum hypericetosum*. Terzijde zij opgemerkt dat deze drie soorten ook in Midden-Europa vaak tezamen voorkomen en dat daarom mag worden aangenomen dat de Witte veldbies hier inheems is en niet, zoals op enige andere plaatsen in ons land, met graszaad ingevoerd⁵⁾. Het betreffende bosje wijkt ook overigens in floristische samenstelling nogal af van wat we in Twente gewend zijn: er staat veel Zoete kers, maar geen Haagbeuk; wel Grove den, Ruwe berk en Grootbloemmuur doch geen Bosanemoon; wél Gewoon bosviooltje (*Viola riviniana*), zelfs in overvloed, maar geen Ruige veldbies en Witte klaverzuring. Grote keverorchis is er vrij talrijk, evenals Bosaardbei en Bergbasterdwederik (*Epilobium montanum*) - welke laatste ik liever Bergwilgeroosje noem -, twee soorten die vaak de Keverorchis vergezellen. Ook de Breedbladige wespenorchis is present. 'Magerkeitszeiger' onder de bosplanten, zoals Dal-kruid en Guldenroede, laten verstek gaan, wél zien we echter Brem, Tormentil en Kantig hertshooi die eveneens 'Magerkeitszeiger' zijn. Een typisch Twents element in deze zoomvegetatie is tenslotte de Welriekende agrimonie. Er moeten in dit bosje wel zeer bijzondere milieufactoren werkzaam zijn en zijn geweest.

Eenbloemig wintergroen

Foto: P.den Houter

Klokjesgentiaan

Foto: J. van Eijk

Nu behóórt Twente tot die streken die een ophoping van milieugradiënten vertonen. Samenhangend met de plooiing van het landschap vinden we een grote variatie in bodemgesteldheid: zand, keileem, langs de vele stroompjes beekklei, op enkele plekken in Oost-Twente tertiaire klei, op sommige plaatsen veenvorming; in het Agelerbroek kom-veen en langs de zuidoostgrens hoogvenen. Vooral wanneer in gradiëntsituaties graafwerk wordt verricht, weerspiegelen deze gradiënten zich fraai in de vegetatie. Een bijzonder mooi voorbeeld vormt het Kanaal van Almelo naar Nordhorn, waarvan het westelijk traject (Almelo tot Weerselo) en het deel dicht bij de Duitse grens een voedselarm gebied doorsnijden, terwijl het traject Weerselo-Denekamp in een gebied ligt dat bodemkundig een bonte verscheidenheid vertoont. In voedselarme omgeving vinden we op de hellingen in hoofdzaak een heidevegetatie met Struikhei, Dophei, Gagel en op een enkele

plek Klokjesgentiaan. Het water is echter vrij voedselrijk en door het contact voedsel-arm - voedselrijk is er op één plaats een geschikt milieu ontstaan voor het zeldzame Citroengeel blaasjeskruid (*Utricularia neglecta*), vroeger niet ten onrechte Vergeten blaasjeskruid genoemd daar het zelden bloeit. In 1970 deed het dat evenwel fraai; het jaar daarop vond ik het niet terug, de schoonmaakwoede zal daaraan niet vreemd zijn geweest. Mijn indruk is dat 1970 zowel voor het Citroengeel alsook voor het Gewoon blaasjeskruid (*U. vulgaris*) een goed bloeijaar geweest is; ik ben benieuwd of anderen tot de zelfde conclusie gekomen zijn.

In de omgeving van Weerselo, Rossum en Denekamp zijn de hellingen begroeid met stroomdalgrasland- en schraallandvegetaties. De stroomdal-specialiteit is de Zwolse anjer (*Dianthus deltooides*), vroeger officieel Heideanjer geheten, maar in Overijssel vaker Steenanjer genoemd. Deze soort, voornamelijk bekend als Vecht- en Dinkelplant, gaat langs het Kanaal ver westwaarts en komt in verscheidene plantengemeenschappen voor, zowel in het *Sedo-Cerastion* als in het *Violon caninae*, ook veel in het *Thero-Airion* en vooral in het gezelschap van Kleine bevernel en Blauwe knoop, een mengsel van de drie genoemde verbonden, dat hier en langs de Dinkel veel voorkomt. Tot één bermtraject beperkt is de Cypreswolfsmelk, nl. alleen op de zuidhelling ten oosten van de Agelerbrug. De plant lijdt nogal sterk onder parasitaire aantasting. In de buurt van de Agelerbrug staat één onzer fraaiste grassoorten, de Zachte haver (*Helictotrichon pubescens*), die in Twente nog enige verspreide groeiplaatsen heeft. In dezelfde omgeving komt Blaassilene (*Silene vulgaris*) voor. Het Echt walstro (*Galium verum*) moeten we zoeken nabij de duiker, waarmee de Dinkel onder het Kanaal doorgaat. Daar is ook de nogal zeldzame Vrouwemantel (*Alchemilla vulgaris*) te vinden.

Tenslotte moet van de 'zandflora' genoemd worden het Strandkruid of Engels gras (*Armeria maritima*), dat vroeger vrij veel op sommige bermgedeelten voorkwam en thans niet meer voor de dag wil komen. Merkwaardig genoeg is er ook, zover bekend, geen herbariummateriaal van verzameld, zodat niet valt na te gaan welke vorm het betrof. Het zou de *var. elongata* kunnen zijn, een continentale plant die dan hier aan haar noordwestgrens zou zijn. Een ieder die inlichtingen kan verschaffen omtrent recente vondsten, wordt verzocht zich in verbinding te stellen met schrijver dezes of met het Rijksherbarium te Leiden.

De schraallandvegetaties langs het Kanaal zijn tot nog toe vrij gaaf gebleven, al waren ze vroeger beslist rijker⁶⁾. De Hartleijn (*Orchis morio*) is o.a. verdwenen, zoals vrijwel overal op het pleistoceen! Drie andere orchideeën echter, Grote keverorchis, Welriekende nachtorchis en Gevlekte orchis, zijn nog niet zeldzaam; met name zijn ze te vinden op die bermgedeelten die met Trilgras (*Briza media*) begroeid zijn. Op plekjes met Gewone vleugeltjesbloem kan soms met succes naar het Maanvarentje worden uitgekeken. Ook op zegge-gebied kan men aardige soorten vinden, zowel Stekelzegge als Bleke en Zee-groene zegge (*Carex spicata*, *C. pallescens* en *C. flacca*).

In sommige jaren talrijk is het Echt duizendguldenkruid (*Centaurium minus*). Het is een zgn. gradiënt-pendelaar, een plant van vochtige, grazige, lemige grond, die soms bovenop de helling is te vinden samen met Hazepootje, Wilde tijm en Zwolse anjer, in andere jaren aan de oever van het Kanaal in gezelschap van Gevleugeld hertschooi en Moerasandoorn, doch soms ook in het geheel niet. Gradiënt-pendelaars zijn eenjarige soorten, die afhankelijk van neerslag en waterstand het ene jaar hier, het andere jaar daar hun standplaats vinden; hiertoe behoren nogal wat Gentianaceae - behalve Echt duizendguldenkruid o.a. ook Draadgentiaan en de beide Duingentianen (*Gentianella amarella* en *campestris*), de kleine vlasoorten Dwergvas en Geelhartje en enige kleine Russen⁷⁾.

De waterstand van het kanaal is veel hoger dan die in de omgeving. Daardoor treden kwelverschijnselen op, wat zich vooral weerspiegelt in de vegetatie van het onderste bermgedeelte. Daar vinden we een plantengemeenschap die optimaal voorkomt in de Noord-Twentse beekdalen, het *Crepido-Juncetum acutiflori*, waarin de Veldrus (*Juncus acutiflorus*) domineert en verder o.a. voorkomen Breedbladorchis, Gevleugeld hertschooi, Zenegroen, Tweerijige zegge, Echte koekoeksbloem, Grote ratelaar, Moerasvergeetmijnietje, Grote keverorchis, Moerasrolklaver en iets lager, langs de oever, Dotterbloem en Bittere veldkers. Fraai ontwikkeld is de Veldrusassociatie slechts op enkele plekken langs het kanaal te vinden.

In de wat droge graslandtypen vinden we eveneens plaatselijk kwel-indicatoren; vooral de Gewone hemelsleutel (*Sedum telephium subsp. telephium*) is als zodanig kenmerkend. Het continentale karakter van de hellinggraslanden komt tot uiting in het (min of meer onbeschadwd) daarin voorkomen van een aantal bosplanten, met name plaatselijk Bosanemoon in grote aantallen ⁸⁾.

Steenbreekvaren

Foto: D. L. Booy

Eveneens floristisch zeer interessant en tot nog toe door botanici te zeer verwaarloosd zijn de sluiswanden van het Kanaal. Op één daarvan vinden we, naast meer gewone muurplanten als Muurvaren en Plat beemdgras, de uiterst zeldzame Rechte beukvaren (*Thelypteris robertiana*), een Middeleuropese kalkplant, en Steenbreekvaren. De sluiswanden zijn begroeid met allerlei vochtminnende planten, tot Zwarte els toe en vooral Blauw glidkruid, opvallend door zijn bezemvormige groei. Op gruis aan de bovenkant van muren en op sterk verbrokkelde plaatsen is het Vijfvingerkruid aan te treffen, een in Twente weinig voorkomende soort; verder soms veel Klein hoefblad en Duizendblad, en naast nog vele gewonere soorten een plantje dat men hier niet zou verwachten: Sierlijk vetmuur (*Sagina nodosa*), onder vegetatiekundigen bij voorkeur Krielparnassia genoemd. Bij nader inzien is het voorkomen hiervan toch niet zó vreemd: het substraat is vrij vochtig en kalkrijk, wat juist de bepalende factoren zijn voor *Sagina nodosa* als soort van de Knopbies-orde (*Tofieldietalia*). Het omgekeerde komt ook voor: in één van de Twentse

blauwgraslandterreintjes, waar opslag gekapt is, had zich in gezelschap van de Krielparnassia een exemplaar van Klein hoefblad gevestigd. Zo blijkt zelfs een goed onderzochte streek ons nog voor vele verrassingen te kunnen plaatsen.

Een milieu dat eveneens voor nader onderzoek in aanmerking komt, wordt gevormd door de beekstrandjes, o.a. langs de Dinkel, met bijv. de interessante Blauwe waterereprijs. Ook afgravingen zijn meestal de moeite waard om goed te doorzoeken. Wie goed kijkt, raakt nooit uitgekeken.

Adres van de schrijver:

Literatuur:

- 1). Wetenschappelijke Mededelingen van de K.N.N.V. 'Twente Natuurhistorisch'.
- 2). Nieuwe vondsten van zeldzame planten in Nederland. Jaarlijks in 'Gorteria'. (Vrijwel ieder jaar zijn daar enkele vondsten van de Pekbloem bij, maar steeds adventief of verwilderd).
- 3). Prof. Westhoff in Flora Neerlandica I, 6, 1964. (Een recente vondst door ondergetekende is daarmee precies in overeenstemming).
- 4). R. Luiken, Drie flora's, D.L.N. 60, 1957, pag. 192.
- 5). Heukels-Van Ooststroom, Flora van Nederland, 15e druk, 1962, pag. 706.
- 6). Agelerbroek-Amoeba van de N.J.N., blz. 24, en de daarin geciteerde literatuur.
- 7). Chr. G. van Leeuwen, Het verband tussen natuurlijke en anthropogene landschapsvormen, bezien vanuit grensmilieus. Gorteria 2, 8 (1965), blz. 93.
- 8). B. P. J. Beij, Natura 68, 3 (1971), blz. 31 (beschrijving De Bruuk bij Groesbeek). In enkele van onze onvolprezen Twentse blauwgraslanden valt iets dergelijks waar te nemen.

P. Venema

Op zoek naar insecten in Twente

Twente staat als insectengebied bij veel natuurliefhebbers terecht goed aangeschreven. Verscheidene entomologen hebben gegevens over de Twentse fauna verzameld. Het is echter jammer dat deze verspreidingsgegevens in zoveel verschillende publicaties zijn opgenomen en bij zoveel verschillende particulieren berusten, dat het haast niet mogelijk is, een goed beeld van de Twentse insectenfauna te krijgen.

Natuurlijk zijn bepaalde insectengroepen, vooral vlinders en kevers, het best onderzocht, maar helaas werd aan vele minder aantrekkelijke groepen nauwelijks aandacht geschonken. Bovendien zijn bepaalde gedeelten van de streek, bijvoorbeeld de omgeving van Losser, het Dinkelgebied en het Aamsveen, veel nauwkeuriger bekeken dan de rest.

Wie op pad gaat, zal in Twente telkens weer nieuwe, interessante en vaak als landelijk zeldzaam beschouwde soorten ontdekken. Dieren die elders zeldzaam zijn, zijn in Twente soms vrij gewoon, b.v. de vuurrode kever *Pyrochroa serraticornis*, die op gevelde stammen is aan te treffen. Sommige ontdekkingen blijken nieuw te zijn voor de Nederlandse fauna, zoals de zweefvliegen *Syrphus malinellus* (Losser, 1966) en *Sphagina kimakowiczii* (Denekamp, 1957).

Iedereen die aan insecten doet, zal het wel eens zijn opgevallen, dat er zoveel soorten zijn die uitsluitend of hoofdzakelijk in het oosten en zuiden van ons land aangetroffen worden. Hiertoe behoren bijvoorbeeld de zwarte, slakkenetende loopkever *Cychnus rostratus*, het Landkaartje (*Araschnia levana*), de Veldkrekel (*Gryllus campestris*), de roofvlieg *Laphria flava*, de Hoornaar (*Vespa crabro*) en de libellen van het geslacht *Gomphus*. Er kunnen vele oorzaken zijn, waardoor deze dieren in de rest van Nederland minder goed gedijen: verschillen in klimaat, bodemgesteldheid, plantegroei, het aanwezig zijn van gasteren voor parasieten enz.

Sommige soorten zitten in Twente kennelijk aan de rand van hun verspreidingsgebied. Zo zijn Enschede en Delden de meest noordelijke vindplaatsen van de grote wespachtige zweefvlieg *Temnostoma vespiforme*, terwijl het Veenbesblauwtje (*Vacciniina optolete*),